

Virtus

Virtus 23 | 2016

Journal of Nobility Studies
Jahrbuch für Adelsgeschichte
Jaarboek voor adelsgeschiedenis

Virtus is an independent and multidisciplinary peer reviewed journal with contributions on the history of the nobility / *Virtus* ist ein unabhängiges und multidisziplinäres peer reviewed Jahrbuch mit Beiträgen zur Adelsgeschichte / *Virtus* is een onafhankelijk en multidisciplinair peer reviewed jaarboek met bijdragen op het terrein van de adelsgeschiedenis.

Redactie / Editorial board:

dr. H. Ronnes (*hoofredacteur / editor-in-chief*), dr. N.H. Bijleveld, drs. J.C.C.F.M. van den Borne (*beeldredacteur / picture editor*), drs. S.C. Derks, dr. J. Geraerts, dr. C.A.M. Gietman, dr. D.D.R. Raeymaekers, dr. V.C. Sleebe, dr. A. van Steensel, dr. E.A.C. Storms-Smeets

Redactiesecretariaat / Secretary:

Virtus. Journal of Nobility Studies, p/a Dr. H. Ronnes, Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 141-147, NL-1012 GC Amsterdam, e-mail: h.ronnes@uva.nl

Adviesraad / Advisory board:

prof.dr. R.G. Asch (*Albert-Ludwigs-Universität Freiburg*), dr. J.C. Bierens de Haan (*Paleis Het Loo*), prof.dr. J. Duindam (*Universiteit Leiden*), prof.dr. H. Düselder (*Universität Osnabrück*), prof.dr. P. Janssens (*Universiteit Gent*), prof.dr. Y.B. Kuiper (*Rijksuniversiteit Groningen*), prof.dr. R. van der Laarse (*Vrije Universiteit Amsterdam / Universiteit van Amsterdam*), prof.dr. M. Malatesta (*Università di Bologna*), prof.dr. P. Mandler (*University of Cambridge*), dr. S. Marburg (*Technische Universität Dresden*), prof.dr. J. Stobart (*University of Northampton*), dr. M. Venborg Pedersen (*Nationalmuseet Danmark*), dr. S.W. Verstegen (*Vrije Universiteit Amsterdam*)

Voor auteursrichtlijnen / For style sheet: www.virtusjournal.org

Virtus wordt uitgegeven door / is published by Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis (www.adelsgeschiedenis.nl)

Bestuur / Board:

Drs. R.H. Alma (*voorzitter / chair*), jhr. A.J. Gevers, dr. C.A.M. Gietman, drs. E. Ligtenberg, S. Minjon MA (*secretaris / secretary*), drs. B. Olde Meierink, S.L. Reinders MA, L.C. Wessels MA, J.H. Wigger

Aanmelding / Subscription:

Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis, p/a Historisch Centrum Overijssel, Eikenstraat 20, NL-8021 WX Zwolle, e-mail: info@adelsgeschiedenis.nl. De contributie bedraagt (minimaal) €20,- per jaar (voor instellingen €25,-); studenten en promovendi betalen €15,-; annual subscription fee (outside of the Netherlands): €25,-

ISBN / EAN 978-90-8704-655-2 | ISSN 1380-6130

Op het omslag / On the cover:

Voorzijde / Front: Elisabeth van Culemborg (*inkt, gouache en goudverf op perkament; coll. Rijksmuseum van Amsterdam*); achterzijde / Back: Gezicht op het huis Klarenbeek bij Arnhem (*detail; tekening penseel en potlood, E. Koster, 1840; coll. Gelders Archief, Arnhem*).

Opmaak: Uitgeverij Verloren, Hilversum

Vormgeving: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

© 2016 Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis en auteurs

Inhoudsopgave

Ten geleide	9	
Artikelen		
Finding safety in feuding. Nobles' responses to Nuremberg's rural security policy in the mid-fifteenth century <i>Ben Pope</i>	11	5
Adellijke beschermers van een christelijke gemeenschap. Veluwse edelen tussen machtswerking en religieuze verandering in de zestiende eeuw <i>Jos de Weerd</i>	33	
The longing for leadership. Collective memory of nobles, the perception of their present days, and the need for 'noble-minded personalities' in the Weimar Republic <i>Michael Seelig</i>	57	
Dossier		
Landed elites, landed estates and lifestyles in Europe (1880-2000). A historiographical balance and a research agenda <i>Yme Kuiper</i>	85	
Dining in aristocratic households of nineteenth-century France. A study of female authority <i>Elizabeth C. Macknight</i>	105	
The economic and social transformation of the Finnish landed elite, 1800-2000 <i>Alex Snellman</i>	125	
From elite to public landscapes. The case of the Klarenbeek estate in Arnhem, 1880-1950 <i>Elyze Storms-Smeets</i>	147	

Redefining nobility. Germany during the nineteenth and early twentieth centuries 169

Daniel Menning

Object in context

De zestiende-eeuwse ‘adelskroniek’ van graaf Floris I van Pallandt 187

Mei jet Broers

Korte bijdragen

In memoriam Jaap Dronkers (1945-2016) 205

Yme Kuiper

6

Makelaars in adellijke communicatie. De evolutie van het herautschap in het Heilig Roomse Rijk (twaalfde-zestiende eeuw) 210

Steven Thiry

Tussen hof en gewest. De Utrechtse makelaars van Willem III 216

Arjan Nobel

Multifaceted and malleable. Dynastic identities in the early modern era 219

Jaap Geraerts

Adellijke egodocumenten 222

Leon Wessels

Het huis van de adel en andere elites. De buitenplaats in de Republiek onder het vergrootglas 227

Hanneke Ronnes

Changing to stay the same. Seventeenth-century French nobles and modernity 232

Matthew Vester

Edelman of Brabander? 236

Vincent Sleebe

Strijdbaarheid en tragiek. Dubbelbiografie van twee markante zusters 239

Mineke Bosch

‘... nicht unterzugehen in der Masse Mensch.’ Die Transformation des
ehemaligen ostelbischen Adels in eine Erinnerungs- und Gesinnungs-
gemeinschaft

John Palatini

244

Interview

Adelshistoricus tegen wil en dank. Een interview met Frederik Buylaert

Nikolaj Bijleveld

249

Ten geleide

Met het voorliggende jaarboek *Virtus* nemen wij tot onze spijt afscheid van de in maart 2016 overleden professor Jaap Dronkers (1945-2016). Als socioloog was hij geïnteresseerd in het functioneren van de adel in de huidige samenleving: welke aanpassingsstrategieën en instrumenten hanteert de adel en welke rol is daarin weggelegd voor huwelijkskeuze, beroeps carrière en het bezit van kasteel of buitenplaats? Dronkers leverde gewaardeerde bijdragen aan *Virtus*, sprak op symposia van de Werkgroep Adelsgeschiedenis en zat de Raad van Advies voor. Yme Kuiper schreef voor hem in dit jaarboek een in memoriam.

9

Conrad Gietman, het langst dienend redactielid van *Virtus*, zwaait na 23 jaar af om weer meer tijd te hebben voor onderzoek. Hij was het geheugen van de redactie, ongeëvenaard eindredacteur en gewaardeerd auteur van prachtige studies en recensies met titels als: ‘De stervenskunstenaar Christoffer Schele tot Weleveld’, ‘Ongeordende driften’, ‘Heren en knapen’ en ‘Eer en geweld in de Oost-Nederlandse adelscultuur’. Gietmans vertrek is een aderlating voor de redactie. Zijn bijdragen waren steeds gebaseerd op doorwrocht bronnenonderzoek, origineel in thematiek en stilistisch fraai. Hij stelde zichzelf ten doel ‘de lezer géén dorre academische wetenschap te bieden, maar echte kennis en ontroering’. Hij heeft zonder twijfel aan deze doelstelling voldaan en wist terloops de redactie te overtuigen van het belang van een dergelijk perspectief op de geschiedschrijving. Conrad Gietman blijft aan de werkgroep Adelsgeschiedenis verbonden als bestuurslid.

Het huidige nummer wordt voor een groot gedeelte gevuld met bijdragen van een internationale groep relatief jonge, talentvolle wetenschappers. De eerste drie artikelen zijn van Ben Pope, Jos de Weerd en Michael Seelig, allen recentelijk gepromoveerd of nog actief als promovendus. Pope beschrijft in een mooie studie hoe het stadsbestuur van Neurenberg zich in de vijftiende eeuw leerde weren tegen de latente agressie van de adel, tot groot verdriet van dezelfde edelen. De Weerd wijdt zijn artikel aan de driehoek adel, religie en macht op de zestiende-eeuwse Veluwe. Dat religie in de zestiende eeuw een machtsinstrument was voor de adel die het nieuwe geloof aanhing, zal niet verrassen; dat ook de katholieke adel zijn overwicht in religieuze zaken wist om te zetten in wereldlijke macht is opvallend. Michael Seelig verklaart hoe het mogelijk was dat Duitse edelen ontvankelijk waren voor de nationaal-socialistische ideologie. De keizer (*id est* de oude adel) had afgedaan eind negentiende eeuw; wat nu waren de criteria voor een ‘nieuwe adel’? De Weimar Republiek leverde geen antwoorden, Hitler ogenschijnlijk wel.

Het dossier opgenomen in dit jaarboek heeft als onderwerp Europese adellijke landgoederen en levensstijlen. De zes bijdragen werden gepresenteerd tijdens de sessie 'Landed elites and lifestyles in modern Europe' op de European Social Sciences History Conference, gehouden in april 2016 in Valencia. Yme Kuiper introduceert het dossier met een beschouwing van de transitie van Europese landgoederen van 'power houses' (een term van Mark Girouard) naar veel kleinere, gemusealiseerde – geromantiseerde en zeer populaire – 'treasure houses'. Een tweetal artikelen behandelt het beheer en in de meeste gevallen de afbrokkeling van het landgoed in de loop van de negentiende en twintigste eeuw: Alex Snellman beschrijft het verdwijnen van grote landgoederen in Finland in de eerste helft van de twintigste eeuw als gevolg van *land reform acts* en de stijging van loonkosten; Elyze Storms-Smeets presenteert de Arnhemse casus van het landgoed Klarenbeek dat eind negentiende eeuw groten-deels door de stad werd opgekocht met als oogmerk de creatie van een groene stad en wellicht ook een vroeg staaltje rentmeesterschap. De bijdragen van Elizabeth MacKnight en Daniel Menning gaan nader in op de 'lifestyles' genoemd in de sessietitel. MacKnight toont aan hoe de negentiende-eeuwse gastronomie aantakte op de bestaande cultuur van adellijke gastvrijheid en adellijke distinctie en met name vrouwen sociale macht verschaften. Menning verklaart op welke wijze de Duitse adel de negentiende en twintigste eeuw als sociale groep overleefde en niet, zoals verwacht, geruisloos opging in een klassenmaatschappij.

Het jaarboek sluit, zoals u gewend bent, af met kortere bijdragen, waaronder het 'object in context' over de adelskroniek van Floris I van Pallandt, die de Culemborgse genealogie moeiteloos herleidt tot de Trojanen, boekrecensies en een interview, dit jaar met de jonge Belgische hoogleraar Frederik Buylaert, dat een verrassende blik op de adel ontvouwt.

Ben Pope

Finding safety in feuding

Nobles' responses to Nuremberg's rural security policy in the mid-fifteenth century

11

Images of resentment and revenge dominate our understanding of the rural nobility's response to the security policies which were pursued by many towns in the German countryside of the late Middle Ages. These policies were themselves a response to various forms of violence in the rural space, much of which was perpetrated by nobles. Towns such as Nuremberg sought to control strategic fortifications and to define rural spaces in their interest; they also organized regular patrols of the countryside and occasionally undertook major expeditions against fortified houses in which 'robbers' and other malefactors were allegedly housed. Sometimes these operations led to the arrest of the accused, and their removal to the city for trial and punishment. In some cases, this punishment was death. Such dramatic incidents have naturally attracted the lion's share of attention from later generations; undoubtedly, they fascinated and moved many contemporary observers too, but we know little about how late medieval nobles reacted to the towns' security policies as a whole.

From at least the early sixteenth century onwards song lyrics circulated which thematized the capture and tragic end of nobles at the hands of urban authorities.¹ The songs featured real nobles who were in fact executed by towns during the fourteenth and fifteenth centuries, although many of the additional details are of course impos-

1 For a discussion of the motifs of these songs in the context of the related tradition of the Lindenschmidt-songs (concerning a nobleman captured and executed by the margrave of Baden), see W. Zink, 'Die Lindenschmidtlieder. Ein historisches Ereignis und seine Interpretationsmöglichkeiten durch das Volkslied', *Jahrbuch für Volksliedforschung*, XXI (1976) 41-86.

sible to verify, and the first known printing or transcription of the text often dates from the later sixteenth or even the seventeenth century. Thus the song of Eppelein von Gailingen – Nuremberg’s ‘declared enemy’, who was executed by the city in 1381 – features his horse’s supernatural ability to carry Eppelein away from seventy pursuing Nurembergers by leaping into the river Main from atop a high rock.² The song of Fritsche Grad – executed in 1430, and described in the lyrics as a highway robber – introduces a comic element: at the moment of his capture by the forces of the city of Görlitz, Fritsche’s only thoughts are for his boots, spurs and ‘boon companions’ (*gute Gesellen*), at which his captors mock him for forgetting his wife and children.³ The earliest recorded song in this genre (c.1520) concerns Hamann von Reischach, executed by the city of Ulm in 1465 or 1466. It closes with bitter and threatening words spoken by Hamann’s sister:

12

The child lying in the cradle,
Not yet able to speak,
Must avenge its father!⁴

These lines allowed Gustav Freytag’s popular *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* (*Scenes from the German Past*, first edition 1859) to paint a colourful picture of the harsh judicial ‘revenge’ which the towns took against violent nobles, whose children were raised from the cradle to seek vengeance in turn.⁵ Freytag’s vision is clearly a product of nineteenth-century Romanticism, but a modern historian has arrived by a different route at the same conclusion: Klaus Graf argues that nobles’ feuds against towns were often acts of revenge for the ‘political’ and ‘summary’ justice which the towns administered, and that songs such as that of Hamann von Reischach preserved oral traditions which circulated amongst the nobility.⁶

The image of the child that must avenge its father has remained unchallenged as a depiction of late medieval nobles’ reaction to towns’ rural security policies. Feuding by German nobles has received a great deal of attention from historians, and the measures taken by towns against noble violence have also been studied.⁷ But nobles’

2 R. von Liliencron, ed., *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert* (5 vols; Leipzig, 1865-1869), I, 92-96. For the historical figure behind the later legend, see G. Pfeiffer, ed., *Nürnberg – Geschichte einer europäischen Stadt* (Munich, 1971) 77.

3 Liliencron, *Die historischen Volkslieder*, I, 326-327.

4 K. Steiff and G. Mehring, eds, *Geschichtliche Lieder und Sprüche Württembergs* (Stuttgart, 1912) 50: ‘das kindlein in der wiegen leit, / das noch kein wort kan sprechen, / seinen vater den müß es rechnen!’ See also Liliencron, *Die historischen Volkslieder*, I, 545. On the date of the first printing, see Steiff and Mehring, *Lieder und Sprüche*, 51.

5 G. Freytag, *Bilder aus der deutschen Vergangenheit. Vom Mittelalter zur Neuzeit* (sixth edition; Leipzig, 1871) 309-311.

6 K. Graf, “‘Der adel dem purger tretg haß.’ Feindbilder und Konflikte zwischen städtischem Bürgertum und landsässigem Adel im späten Mittelalter”, in: W. Rösener, ed., *Adelige und bürgerliche Erinnerungskulturen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit* (Göttingen, 2000) 201-202.

7 See, in particular, U. Andermann, *Ritterliche Gewalt und bürgerliche Selbstbehauptung. Untersuchungen*

Later versions of Epplein von Gailingen's legend include his escape from execution in Nuremberg by leaping on his horse from the city walls. This scene is depicted (left) in a drawing by Bernhard Wenig in G.P. Lücke, *Des Stegreifhelden Eppelin von Gailing Leben und Taten* (Konstanz, c. 1924), between pages 108 and 109; and (right) in a mural by Jakob Dietz (1889-1960) at Obere Söldnergasse 1, near to the site of the supposed escape (photo by author, 2013)

responses to these measures are rarely glimpsed in the sources, and thus rarely debated today. In this article, I will analyse material from the fifteenth-century administrative records of the imperial city of Nuremberg – with a particular focus on sources

---

zur Kriminalisierung und Bekämpfung des spätmittelalterlichen Raubrittertums am Beispiel norddeutscher Hansestädte (Frankfurt am Main, 1991).

from the 1440s – which reveals nobles’ responses to the town’s security operations in a new light.⁸

Correspondence between the town council and the nobility of the surrounding countryside will be at the heart of the study. Some nobles’ letters to Nuremberg and other recipients are preserved in special files which the civic chancery kept on individual feuds, but much further material can be found in the town’s registers of outgoing correspondence (the *Briefbücher*), which constitute an almost day-by-day record of Nuremberg’s written communication with the rural nobility. Letters of all types and levels of significance were registered as drafts and edited within the *Briefbücher*.⁹ Nuremberg’s replies summarized the points in the original letter to which the town council wished to respond, helping us to recover at least some of the content of nobles’ letters to Nuremberg on the subject of its rural security operations.

14 This partially compensates for the lack of surviving noble archives with material relevant to issues of rural security, whilst the focus on a relatively short period of time enables us to make best use of this dense archival material – for instance, allowing nobles’ responses to the town’s policies to be understood in their individual contexts, rather than treating the nobility as an undifferentiated group. The particular characteristics of the 1440s must also be given their due, especially the growing tensions between south German towns and many territorial princes which marked the decade. However, the rural insecurity which appears in the Nuremberg sources before the outbreak of open hostilities between leagues of princes and towns in 1449 (the so-called Second South German Towns’ War) is far from specific to this period. As we will see, most of the feuding activity which impacted on Nuremberg’s security was generated by conflicts between nobles and princes, some of which extended over multiple decades.

At first sight, our new sources appear to confirm the traditional picture of nobles’ anger and resentment towards the towns. Yet a closer inspection shows that much of the emotion which nobles displayed was part of a calculated strategy to gain a measure of protection from the town’s relentless pursuit of its own security interests.¹⁰ In order to understand this situation, we must first clarify the particular ways in which both townspeople and rural nobles posed a threat to one another in the late medieval German countryside.

8 Staatsarchiv Nürnberg, Reichsstadt Nürnberg (StAN). Letter books, civic accounts, and feud files dating from between January 1440 and March 1448 (inclusive) have been analysed systematically, but I also draw on selected material from beyond this time frame.

9 StAN Rep. 61a, Briefbücher des inneren Rats (BB). *Briefbuch* volumes survive from 1404 onwards, excluding the periods Nov. 1412-June 1414, April 1416-April 1419, April 1445-July 1446, and Dec. 1460-August 1462.

10 The political purposes of emotional displays have been observed in both the earlier and later Middle Ages: S.D. White, ‘The politics of anger’, in: B.H. Rosenwein, ed., *Anger’s past. The social uses of an emotion in the Middle Ages* (Ithaca, 1998) 127-152 (146: ‘Anger was incorporated into political postures and processes; it was part of an entire discourse of feuding’); D. Smail, ‘Hatred as a social institution in late-medieval society’, *Speculum*, LXXVI (2001) 90-126.